

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СНИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), д-ра *Коларића Рудолфа* (Љубљана), *Конеског Блажа* (Скопље), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад), д-ра *Сивановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васи* (Скопље), д-ра *Храстиче Маји* (Загреб)

XXIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1958

ZNAČAJ ZAPADNOG ŠTOKAVSKOG GOVORA ZA ISTORIJU I DIJALEKTOLOGIJU SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA

(Koreferat)

Kad se govori o zapadnoštokavskom govoru misli se na govore u Posavini i u zapadnoj Bosni.

Posavski govori su ispitani i prikazani u radovima prof. Stjepana Ivšića „Šapinovačko narječje“, RAD JA 168, 1907, str. 113—162; „Današnji posavski govor“, Rad JA 196, 1913, 124—254 i Rad 197, 1913, str. 9—138. Iako je taj govor Ivšić dobro ispitao, još uvijek ima mjesta osobito na zapadu toga područja, u kojima bi bila potrebna dalja ispitivanja, da se bolje utvrde crte, koje su zajedničke tim govorima i sjeverozapadnim čakavskim govorima u Hrvatskom Primorju.

Govori zapadne Bosne vrlo su slabo ispitani. Sa tog područja dosada su pored pregledanog rada o štokavskom dijalektu prof. Rešetara „Der štokavische Dialekt“, Beč, 1907 objavljeni ovi radovi: Šurmin Đuro „Osobine današnjega sarajevskog govora“, Rad JA, knj. 121, 1895, 186—209; Žuljić Mijo „Današnji vareški dijalekat“, Školski vjesnik, knj. XV, Sarajevo, 1908; Pavlović Milivoj „O stanovništvu i govoru Jajca i okoline“, Srpski dijalektološki zbornik, knj. III., 1927, str. 97—112; Ružičić Gojko „Glavnije osobine ikavskih govora zapadne Bosne“, Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića Mostarca, knj. I., 1934, str. 31—45; „Jedan nezapažen bosanski govor“, Prilozi za književnost, jezik, historiju i folklor, knj. XVI, 1936, str. 236—254. Treba žaliti, što o govorima najzapadnijeg dijela Bosne, koji se proteže od rijeke Vrbasa do granice NR Hrvatske, nemamo gotovo nikakvih podataka, premda bi nam ti govori osobito oko Kostajnice mogli pružiti dragocjenih podataka za proučavanje historijskog razvoja našega jezika. Iz tih je krajeva odselio u novu domovinu i izvjestan broj Gradišćanskih Hrvata.

Ivšić je u svojim radovima obuhvatio cijelu Posavinu. Šurmin i Žuljić ispitali su glasove, oblike i ponešto sintaksu, prvi sarajevskog, a drugi vareškoga govora. Pavlović je dao kratak osvrt na glasove, akcenat i oblike govora u Jajcu, a Ružičić kratak prikaz fonetskih, akcenatskih i morfoloških crta ikavskih govora oko rijeke Lašve, Vrbasa, Rame i Neretve i prikaz akcentuacije, fonetike i morfologije ekavsko-jekavskih govora oko Maglaja i Tešnja u Bosni.

Pored tih štampanih radova u Zagrebu imamo i dva velika neobjavljena rada, dvije doktorske teze. Prvi rad prof. Ivana Brapca pod naslovom „Govor Tuzle i okolice“, a drugi Dalibora Brozovića „Govor u dolini Rijeke Fojnice“. Brabec je obuhvatio prostor između rijeke Save, Bosne, Krivaje i Drine, a Brozović prostor uzduž rijeke Fojnice oko mjesta Fojnice, Kiseljaka i Visokoga. Svi ti radovi, štampani i neštampani, pružaju nam dragocjene jezične podatke, na temelju kojih možemo s uspjehom proučavati historiju našega jezika, jer se nigdje na području štokavskoga dijalekta ne čuvaju tako dobro stare jezične crte kao upravo na tom području. Pored toga ti govori imaju još danas mnoge crte, koje ih vežu s našim čakavskim govorima na sjeverozapadu i na jugoistoku. O tim jednakim ili sličnim crtama posavskih govora i čakavskih, sjeverozapadnih i jugoistočnih, pisao je dosta prof. Belić u radu „O čakavskoj osnovnoj akcentuaciji“, Glas SAN, knj. 168, 1935, str. 1—39, i u radu „Iz srpskohrvatske akcentuacije i dijalektologije“, JF knj. 19, 1951—1952, str. 117—131. i prof. Stj. Ivšić u radu „Iz naše akcentuacije i dijalekatske problematike“, Zbornik radova Fil. fak. u Zagrebu, knj. I/1951, str. 359—377. Ni jedan ni drugi ipak nisu u tim radovima ulazili gotovo nigdje u problematiku govora zapadne Bosne, iako se oni nalaze na području između posavskih i čakavskih govora, pa su i sačuvali poneke crte, koje nalazimo s jedne strane u Posavini, a s druge na čakavskom području, a ta područja čuvaju najveću starinu našega jezika. Razumljivo je, da je bježanje našega naroda pred Turcima sa jugoistoka u pravcu sjeverozapada bilo povodom, da su se govorne crte starosjedelaca na nekom području pomiješale s govornim crtama došljaka ili je govor došljaka s govorom starosjedilaca formirao nove jezične crte na nekom području. Iako se dosta pisalo o migracijama u Slavoniji i Bosni, čini se, da smo još uvijek dosta daleko od mogućnosti, da utvrdimo slojeve naseljavanja u Bosni od 15. do 18. stoljeća. To je uzrokom, da nije lako ni u jezičnim pitanjima reći, koje crte pripadaju na nekom području starosjedilačkom elementu, a koje su unesene sa strane. I pored svega toga područje Zapadne Bosne ima dosta jezičnog materijala, koje nas upućuje na vjerovanje, da se u tome kraju sačuvalo dosta starosjedilačkog elementa, koji u jeziku čuva starije jezične crte, koje se protežu od Posavine sve do Jadranskoga mora i koje nam pomažu, da objasnimo mnoge historijske crte našega jezika bez obzira na to, na koji se dijalekat našega jezika odnose. To je potrebno spomenuti, jer je bilo učenjaka, koji su mislili, da starije jezične crte u Bosni pripadaju čakavskom dijalektu. Tako Šurmin u radu „Osobine današnjega sarajevskoga govora“ na str. 188. primjećuje, da „sarajevski govor upućuje sam sobom na čakavštinu i nehotice... Ljudi, koji su prošli Bosnu i Hercegovinu s kraja na kraj, nastavlja dalje Šurmin, uvjeravaju me, da su svagdje nailazili na tragove čakavštine među katolicima i muhamedancima, ali dodaju, da sve više... potiskuje i zadnje tragove čista štokavština.“ A. Belić u svom radu „O srpskim ili hrvatskim dijalektima“, Glas Srpske akademije nauka, knj. 78. na str. 136. u bilješci ispod teksta, gdje govori o staroj akcentuaciji, točno primjećuje, da nema velike praktične vrijednosti, kojim ćemo nazivom nazivati staru akcentuaciju štokavskom ili čakavskom. To je kasnije primjerima potvrdio prof. Ivšić u svom djelu „Današnji posavski govor“, koji ima stari troakcenatski sistem kao i čakavski. I dvoakcenatski sistem kakav je kosovsko-resavskim i zetskosjeničkim govorima imamo na

čakavskom području na otocima od Ugljana ispred Zadra sve do Cresa i Krka. To znači, da su crte svih dijalekata našega jezika bile nekada više manje jednake, a u historijskom razvoju njegovu one su se počele diferencirati na taj način, što su jedni govori iz različitih uzroka počeli razvijati novije crte, a neki su više ili manje čuvaii starinu.

Među takve govore štokavskoga dijalekta, koji čuvaju dosta starine, spadaju posavski i zapadno-bosanski govori. Ulaziti u svu problematiku tih govora nije potrebno, jer su mnogi problemi izneseni i prodiskutirani u navedenim štampanim radovima. Ja želim na ovom skupu upozoriti uglavnom na one pojave, koje su ispitane u novije vrijeme i koje još nisu štampane. Važna pojava, koju je u Tešnju, Maglaju i Žepču utvrdio još 1936. Gojko Ružičić, jest, da glas *ʃ* i muslimani u dugim slogovima reflektiraju kao *e*, a u kratkim kao *je*. Takva je zamjena glasa *e* i u Crnogorskom Primorju, jugoistočno od Bara, kod muslimana. Ružičić tvrdi, da ekavizmi nisu nikakva novija crta primljena od stranaca, ili kajkavskih činovnika, kao što je pretpostavljao prof. Rešetar u svom radu „Der štokavische Dialekt“, Beč 1907, nego organske osobine ovoga kraja, u kome su ekavizmi primjeri redovne zamjene dugoga *ʃ* sa *e*. Nešto slično utvrdio je Ivšić i u Posavini (Rad 196, str. 132), da se u jednoj velikoj grupi posavskih govora, uglavnom od Broda uz Savu do Županje, dakle u srednjem dijelu toga područja, glas *ʃ* u dugim slogovima reflektira kao *i*, a u kratkim kao *je*. U tuzlanskom kraju refleks toga glasa je redovno *ije*, rijetko *i*, a *e* samo u nekim riječima, većinom na istoku toga područja. U našoj javnosti dosta se raspravljalo o izgovoru refleksa dugoga *ʃ*. Rešetar je držao, da ga u Bosni i Hrvatskoj pravoslavci izgovaraju dvosložno, dakle *ije*, a katolici i muslimani jednosložno *je* (Der štok. Dialekt, str. 89). U tuzlanskoj oblasti, prema Brapcu, ne može se takva dioba vršiti prema vjerskoj pripadnosti — svi ga stanovnici bez obzira na vjersku pripadnost izgovaraju jednako, iako se tamo čuje jedan i drugi izgovor, t. j. jedne riječi sa dvoslogovnim izgovorom, a druge s jednoslogovnim. Pod uzlaznim akcentom dugo „jat“ uglavnom je dvoslogovno: *mljéko*, *sjéditi*, a pod dugosilaznim akcentom može imati dvoslogovan izgovor: *ljépo*, *sljép* i jednoslogovan: *ljép*, *cvjéta* (gen. jedn.) *sjéno*. Taj refleks *e* uvijek je dug. Rešetar je to tvrdio samo za taj refleks pod uzlaznim akcentom. U okolini Fojnice i u Kreševu prema Brozoviću isti je slučaj kao u tuzlanskoj oblasti. Govor je u osnovi ijekavski. Ijekavski su predstavnici svih triju vjera. Ima ikavizama. Refleks *i* javlja se samo u ograničenim kategorijama riječi, na pr. u oblicima: *pri*, *prid* i *priko* i u onim riječima, koje ga imaju i na ekavskim područjima: *sikira*, *dite* i druge. Važno je istaći to, da se ti ikavizmi ne čuju u govoru samo katolika i muslimana nego i pravoslavaca. Ima u tome kraju i nešto ekavizma. Upotrebljavaju ih uglavnom katolici i muslimani. Brozović drži, da je ijekavski govor bio u tome kraju prije spomenutih migracija, a to drži i Brabec za tuzlansku oblast. To potvrđuju i primjeri u toponimiji. Dvoslogovana i jednoslogovana izgovora dugoga „jat“ jednak je kao u tuzlanskoj oblasti.

Vrlo važna jezična crta jest i refleks suglasničkih skupova *zgj*, *skj* odnosno *zg* i *sk* + prednjojezični vokal. Govori oko Maglaja, Tešnja i Žepča, čuvaju većinom refleks *šć*: *išćeš*, *šćap*. U tuzlanskoj oblasti, koja je otvorenija prema sjeveru i istoku, manje se čuva refleks *šć*, a više *št* kao u književnom

jeziku. U dolini Fojnice, u Kiseljaku i Varešu refleks je redovno *šč*. Prema tome ovi su govori od starijih vremena *ijekavski* i *ščakavski*. Ipak, po mome mišljenju, najvažnija starija crta, koja je u osnovi zajednička posavskim, zapadnobosanskim, kajkavskim i svim čakavskim govorima, jest ta, što se još čuva stari akcenat ili bolje staro mjesto akcenta. Svakako to bolje čuvaju starije generacije nego mlađe. Za Posavinu to je utvrdio prof. Ivšić bezbrojnim primjerima. U tuzlanskoj oblasti, naročito u zabitnim selima oko Tuzle i Gračanice, čuva se staro mjesto dugosilaznog akcenta vrlo dobro: *vodě, glāvě, osūši, zapāli, pedesēt, zabrāni*. To vrijedi i za akcenat stranih riječi: *sekretār, brigadir, oficir, iz garāžē*. I dužine se ispred akcenta u tim predjelima čuvaju: *vōjskē, vūkū, trīpūt*. Razumije se, da se staro mjesto akcenta i dužina ispred akcenta čuva samo u govoru muslimana i jednog dijela katolika. Svi pravoslavlci imaju noviju prenesenu akcentauciju. Kratkosilazni akcenat uvijek je prenesen. Akcentuacija u dolini Fojnice, u Kiseljaku i Varešu jednaka je, jer i tamo dugosilazni akcenat može stajati na svakom slogu: *rukē, valjā, vodōm, sadržāvāš, sultān, osūdī, isplātī, desētu, turskī*. Neprenesen dugosilazni akcenat imaju stanovnici katolici i muslimani. Karakteristično je, da neprenesen dugosilazni akcenat mogu imati u svome govoru i pravoslavlci, iako znatno rjeđe. Dužine ispred akcenta čuvaju se i ovdje. I Žuljić za vareški govor primjećuje, da muslimani govore: *vodé, šeštr, studené*, bit će: *vodē, šeštr, studenē*. To znači, da se tuzlanska akcentuacija proteže i preko rijeke Krivaje do Vareša i Sarajeva, što se razabire iz primjera, što ih daje Šurmin u Radu JA, knj. 121. To potvrđuje i Ružičić primjerima iz Tešnja i Maglaja: *dūšē, ženē, kovāč, snāgōm, probūdi, okrēnēm, izmēnēm*. Velika većina tih primjera upućuje na to, da najbolje čuva svoje staro mjesto dugosilazni akcenat, koji je u historijskom razvoju naše akcentuacije na štokavskom tlu nastao od novog praslavenskog akuta: *dūšē < dūšē, okrēnēm > okrēnēm*.

Još je važnija akcenatska osobina u tuzlanskoj oblasti, koju je istakao Brabec ta, što se u njoj obično ne vrši sekundarno duljenje ispred suglasničkih skupova, u kojima je prvi suglasnik jedan od sonanata: *j, l, lj, m, n, nj, r, v*: *trāvka, slāmka, čāvka, jārca, Jūrjevo, Mārko, Brānko, stārca, stārci, mājka*. Ta je crta naročito uočljiva na prostoru između rijeke Spreče i Krivaje. Nalazimo je i u primjerima, koje navodi Mijo Žuljić u opisu vareškoga govora još 1908: *Ānka, čōrba, nōvci, zdrāvlje, psōvka*. Taj akcenat ostaje i u ostalim padežima. Tu pojavu spominje i Gojko Ružičić u radu „Akcenatski sistem pljevljanskog govora“, Srp. dij. zbornik III, 1928. On je ispitivao govore u kotlini među dolinama rijeka Drine, Tare i Lima. Na str. 126. kaže: „Sekundarno duljenje neki put izostaje u pljevaljskom govoru: *Tūrci* pored *Tūrci* i sl. *sūžanj — sūžnja, klīnac — klīnca, zglāvak — zglāvka*. To nam dokazuje, da se ta stara crta čuva ponegdje i preko rijeke Drine između Tare i Lima u sjevernoj Crnoj Gori, istoč. Bosni i zapadnoj Srbiji. Brozović znatno proširuje područje te crte u odlomku „Naknadno duženje vokala“ (str. 122). Po njemu Kreševo i Vareš dobro čuvaju kratkoće, a Fojnica i Visoko, koji imaju više veza sa zapadom razviše već mnoge dužine, pa i drukčije nego u književnom jeziku (Visoko). U Zenici, koja je na granici istočne i zapadne Bosne, govore se neke riječi i s kratkim i dugim akcentom (*kārtat, vājkat, sūncat, kōvga — sve i sa dugosilaznim*). Ta akcenatska crta obuhvaća prema Brapcu čitav istočno-bosanski kompleks. Na jugoistoku seže i znatno preko bosanske

granice. To je u svakom slučaju vrlo važna akcenatska crta, jer je poznato, da se kratkosilazni akcenat u tom položaju u ostalim štokavskim i u svim čakavskim govorima produljio; u štokavskim govorima i u jugoistočnim čakavskim u dugosilazni \frown : *stârca, slâmka, jârca*. U nekim posavskim govorima (Siče, Magića Mala), i u sjeverozapadnim čakavskim dulji se u čakavski akut: *slâmka, jârca, stârca*. U ovim govorima ima i drugih važnih glasovnih i akcenatskih crta, koje su zajedničke pojedinim govorima: crnogorskom, pocerskom, dubrovačkom i drugima, ali mislim, da su kompetentniji, da o tome u diskusiji govore autori apomenutih desertacija, Brabec i Brozović, koji su bili na tom terenu, a nalaze se u našoj sredini.

M. Hraste